

การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์*

THE DEVELOPMENT OF TEMPLES IN THE ERA OF GLOBALIZATION

¹พระครูปลัดสุรวุฒิ สิริวฑฒโก Phrakhrupalad Suravut Sirivaddhako,

²พระครูวาทีวรวุฒินัน Phrakhru Wateeworawat,

³พระครูวิสุทธิฐานันท์คุณ Phrakhru Wisutthanantakun,

⁴พระมหากังวาล ธีรธมโม Phramaha Kangwal Dhiradhammo,

⁵พระครูภัทรสารสุนทร Phrakhru Pattharasasuntorn

^{1,2,3,4,5}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
Corresponding Author e-mail: suravut.uki@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์นั้นเป็นการอาศัยความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายประการ โดยเฉพาะกับพุทธศาสนิกชนที่มีภูมิลำเนาที่อยู่อาศัยทั้งในและนอกพื้นที่ ซึ่งมีเจตนาร่วมกันในการพัฒนาวัด แล้วนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองเพื่อประโยชน์ของวัด โดยการพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ ประกอบด้วย 4 หลักการ คือ 1) การพัฒนาวัตถุและจิตใจ 2) การพัฒนาตามหลักสะอาด สว่าง สงบ 3) การพัฒนาตามรูปแบบกิจกรรม 5 ส. (สะสาง สะดวก สะอาด สุขลักษณะ สร้างนิสัย) และ 4) การพัฒนาเป็นศูนย์กลางชุมชน เพื่อพัฒนาวัดเป็นการดูแลรักษาและการปรับปรุงวัดให้อยู่ในสภาพตามแนวทางพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธาความเลื่อมใสของสาธุชน

คำสำคัญ: การพัฒนา, วัด, ยุคโลกาภิวัตน์, ศูนย์กลางชุมชน

Abstract

The development of temples in the era of globalization is related to many factors especially with Buddhists who have a residence both inside and outside the area which have a common intention to develop the temple and lead to prosperity for the benefit of the temple. The development of temples in the era of globalization consists of 4 principles: 1) material and mental development, 2) development according to the principle of cleanliness, brightness and peace, 3) development according to the 5S activity model (Sort, Set in Order, Shine, Standardize, Sustain), and 4) development of the community center to develop the temple to maintain and improve the temple to be in a condition according to the Buddhist way to be the center of the faith and devotion of the Buddhist.

Keywords: Development, Temple, Globalization, Community Center

*Received: April 05, 2023, Revised: April 18, 2023, Accepted: April 18, 2023.

บทนำ

วัดในสังคมไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันนั้นเป็นสถานที่ประเพณีพรหมจรรย์ของพระภิกษุ สามเณร และประชาชน เป็นสถานที่สำหรับประชาชนไปบำเพ็ญกุศล และได้อาศัยใช้สาธารณูปโภค เป็นดินแดนแห่งความสงบ คือ เป็นที่อยู่ของผู้สงบ เป็นสถานศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้แทบทุกสาขาวิชา ตั้งแต่ชั้นต่ำจนถึงชั้นสูง เป็นสโมสรสถาน หรือสมาคมที่ชุมนุมพักผ่อนหย่อนอารมณ์ของประชาชนทั่วไป เป็นสุขศาลา โรงพยาบาล หรือแพทย์สถานที่พระบริการชาวบ้านผู้ป่วยไข้ เป็นสถานที่พำนักของคนไร้ที่พึ่ง เป็นที่พึ่งหลบลี้หนีภัยของคนที่ถูกภัยคุกคาม เช่น ภัยสงคราม เป็นสถานที่พึ่งของผู้ตายและญาติของผู้ตาย (พระธรรมวรนายก (โอภาส นิรุติเมธี), 2546) โดยบทบาทของวัดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้น คือวัดเป็นที่สงบร่มเย็น วัดเป็นที่บ่มศิละงาม วัดเป็นแหล่งความรู้ วัดเป็นแหล่งธรรมะ วัดเป็นแหล่งละอายมุข วัดเป็นแหล่งปลูกปลูกใจ และวัดเป็นแหล่งให้บริการ (พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช), 2546)

บทบาทของพระพุทธศาสนาในส่วนที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทย โดยมีวัดเป็นสถานที่อาศัยและปฏิบัติธรรมประกอบศาสนกิจของพระภิกษุสงฆ์ มีความผูกพันกับชาวบ้านและมีบทบาทที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์เป็นอย่างยิ่ง ทั้งในด้านศิลปวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันดีงาม มีส่วนกล่อมเกลาจิตใจของชาวไทยให้มีความสว่างสะอาด และสงบสุขตลอดมาประเทศไทยภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนาจึงมีความร่มเย็นเป็นสุข มีความเจริญมั่นคงดำรงเอกราช มีอธิปไตยและมีเสรีภาพ ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีมีความภาคภูมิใจในชาติและมีความสมัคสมานสามัคคี เคารพรักษากฎเกณฑ์อันดีงามที่พึงมี พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำคัญศาสนาหนึ่งซึ่งมีอยู่ในโลกและมีอายุยืนมาเป็นเวลานานกว่าสองพันปี พระพุทธศาสนาได้มีความมั่นคงและยั่งยืนก็ด้วยพุทธศาสนิกชนผู้เป็นศาสนทายาทได้ถือปฏิบัติและอนุรักษ์สืบทอดกันต่อมา ทั้งด้านปริยัติธรรม เพราะเห็นว่าเป็นศาสนาที่สามารถยึดเป็นสรณะคือที่พึ่งของตนได้ โดยอาศัยพระธรรมวินัยจากพระไตรปิฎกเป็นแนวทางในการปฏิบัติและการดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีความสุข (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2553) เหตุนี้ วัดในแต่ละแห่งจึงควรมีแผนการบริหารจัดการวัดเพื่อให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ให้ความปัญญาแก่สังคมไทย

การพัฒนาวัดเป็นการปรับปรุง และแก้ไขข้อบกพร่องเพิ่มเติมภายในวัด รวมทั้งส่งเสริมกระบวนการดำเนินงานกิจการพระศาสนาภายในวัด ให้มีคุณภาพ และประสิทธิภาพสมบูรณ์ เพื่อสร้างวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน และเป็นแหล่งอารยธรรมอันเจริญรุ่งเรือง มีศาสนวัตถุ ศาสนสถาน อันเป็นเครื่องหมายแห่งศิลปวัฒนธรรมอันดีงาม บุคลากรทางศาสนามีความประพฤติดี เป็นแบบอย่างแก่ประชาชน สังคม สามารถแนะนำให้ประชาชนในสังคมพ้นจากความลุ่มหลงฟุ้งเฟ้อ และดำรงอยู่ได้อย่างเป็นสุข มีการส่งเสริมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์อย่างหลากหลายทั้งในด้านศาสนพิธีการ ให้การศึกษา การเผยแผ่ศาสนาธรรม และการสาธารณสงเคราะห์ เพื่อสนับสนุนส่งเสริมให้วัดมีความเจริญรุ่งเรือง (พระธรรมปริยัติโมลี (อาทร อินทปญฺญ), 2540) เพราะสิ่งสำคัญวัด ซึ่งที่อยู่ของพระผู้ประเพณีพรหมจรรย์ เป็นดินแดนแห่งพระรัตนตรัยสำหรับชุมชนมี 3 เขต คือ เขตพุทธาวาส เขตธรรมาวาส และเขตสังฆาวาส เหตุนี้ วัดเป็นแหล่งกลางของชีวิตทางศาสนาและสังคม เป็นแหล่งการสมาคม เป็นที่มาแห่งวัฒนธรรม เป็นศูนย์กลางของการดำรงชีวิตประจำวัน และเป็นสถานที่ที่ช่วยแก้ไขปัญหาด้านต่างๆ ของครัวเรือนคนไทยในชนบท (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2533) เหตุนี้ การพัฒนาวัดให้มีความเหมาะสมกับในยุคโลกาภิวัตน์จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

ความหมายของการพัฒนา

การพัฒนาเป็นแนวคิดที่มีรากฐานมาจากการสังเกตปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ในการพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์นี้มีหลักการพัฒนาซึ่งจะเป็นแนวทางในการพัฒนาวัด ดังนี้

คำว่า การพัฒนา (Development) มีความหมายถึง การกระทำให้เกิดขึ้นคือเปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า (ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, 2526) การเปลี่ยนแปลงในตัวระบบที่ทำการ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในตัวระบบที่ทำการซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านคุณภาพ (อมร รักษาสัตย์ และชัตติยา กรรณสูตร, 2515) การเปลี่ยนแปลงที่ต้องการและได้กำหนดทิศทางและมุ่งที่จะควบคุมอัตราการเปลี่ยนแปลงด้วยสภาวะการพัฒนา เป็นสภาวะสมาชิกของสังคมได้ใช้ความรู้ความสามารถของตนได้เต็มที่โดยไม่มีสภาวะครอบงำเช่นความบีบคั้นทางการเมือง ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ หรือความไม่สมบูรณ์ในอนามัย ทุกคนสามารถ ที่จะนำเอาศักยภาพของตนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ (จิตยา สุวรรณชฎ, 2517) การทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดีกินดี ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรม และจิตใจ และความสงบสันติ ซึ่งนอกจากจะขึ้นอยู่กับได้รับปัจจัยทางวัตถุเพื่อสนองความต้องการของร่างกายแล้วประชาชนยังต้องการพัฒนาทางด้านการศึกษาสิ่งแวดล้อมที่ดี การพักผ่อนหย่อนใจ และการพัฒนาทางวัฒนธรรมและจิตใจด้านต่างๆ ด้วย ความต้องการทั้งหมดนี้ บางครั้ง เราเรียกกันว่าเป็นการพัฒนาคุณภาพ เพื่อให้เห็นว่า การพัฒนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับปริมาณ สินค้าหรือการเพิ่มรายได้เท่านั้น หากอยู่ที่การเพิ่มความพอใจความสุขของประชาชนมากกว่า (วิทยากร เชียงกูล, 2527)

นอกจากนี้ การพัฒนาตามแนวของพระพุทธศาสนานั้นมีความหมายว่าหมายถึง การพัฒนาทั้งส่วนของสังคมและตัวมนุษย์แต่ละคน เน้นที่การพัฒนาคน เพราะเมื่อคนพัฒนาแล้วทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชน สังคม และเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดผลของการพัฒนาอย่างแท้จริง เป้าหมายของการพัฒนาคือการปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางกายและทางจิตใจ โดยการให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตใจอันเกิดจากความมีอิสรภาพที่พึ่งตนเองได้และความเข้มแข็งของบุคคลและสังคม ซึ่งเป็นเครื่องชี้ให้เห็นระดับการพัฒนา (กรมการศาสนา, 2553) ในทางพุทธศาสนาการพัฒนามาจากคำภาษาบาลีว่า วัณณะ แปลว่าเจริญ แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือการพัฒนาคนเรียกว่าภาวนากับการพัฒนาสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่คน เช่นวัตถุสิ่งแวดลอมต่างๆ เรียกว่า พัฒนา หรือ วัฒนา เช่น การสร้างถนน บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องของการเพิ่มพูนขยายทำให้มากหรือทำให้เติบโตขึ้นทางวัตถุ ดังนั้น การพัฒนาจึงเป็นสิ่งที่ทำแล้วมีความสุขจริงๆ คือ ต้องไม่เกิดปัญหาติดตามมาหรือไม่เสื่อมลงกว่าเดิมถ้าเกิดปัญหา หรือเสื่อมลงไม่ใช่เป็นการพัฒนาแต่เป็นหายนะซึ่งตรงกันข้ามกับการพัฒนา (พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2530)

สรุปได้ว่า การพัฒนามีความหมายถึงการทำให้เจริญหรือเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นกว่าเดิมโดยมีการกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้าอย่างเป็นระบบ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความอยู่ดีกินดี และมีการศึกษา โดยมุ่งเน้นการพัฒนาคนเป็นแกนกลางสำคัญ ส่วนการพัฒนาตามแนวของพระพุทธศาสนาว่านั้นเป็นการพัฒนาคนทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจถือว่าเป็นการพัฒนาอย่างแท้จริง

แนวทางการพัฒนาวัดในปัจจุบัน

การพัฒนาวัดที่สมบูรณ์ครบถ้วนจะต้องพัฒนาวัดแบบบูรณาการโดยการเชื่อมโยงกิจกรรมของวัดให้สอดคล้องกับการบริหารงานคณะสงฆ์และให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมปัจจุบันโดยบูรณาการให้สอดคล้องกับการสาธารณูปการ เป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสภาพแวดล้อม (Environment)

โดยมีปัจจัยนำเข้า (Inputs) ได้แก่ คน เงิน วัตถุอุปกรณ์ และการจัดการ กระบวนการสาธารณูปการ (Process) จะประกอบด้วย การวางแผน การจัดองค์กร การขึ้นนำ การควบคุม ปัจจัยนำออก (Outputs) ได้แก่ ผลผลิต ผลกำไร สินค้า การบริหาร ความพึงพอใจอื่นๆ ข้อมูลย้อนกลับ (Feedback) การจัดการสาธารณูปการจะมีความสอดคล้องตามทฤษฎีระบบของเดวิด อีสตัน (David Easton) โดยเน้นการบริหารจัดการที่มีระบบชัดเจนเป็นการสร้างประสิทธิภาพให้เกิดแก่องค์กร ซึ่งตามแนวคิดของทฤษฎีระบบมีสมมติฐานมองว่า ทุกส่วนของระบบการสาธารณูปการมีความสัมพันธ์กับทุกส่วนอื่นๆ ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นกับส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบการสาธารณูปการ จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตรกับส่วนอื่นๆ เนื่องจากส่วนประกอบทุกส่วนของระบบการสาธารณูปการไม่มีความเป็นอิสระต่อกัน จากแนวความคิดนี้ในสายตาของนักบริหารมองว่า องค์กรใดๆ ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นองค์กรภาคธุรกิจหรือรัฐ องค์กรทุกหน่วยงานต้องได้รับปัจจัยนำเข้า (Inputs) มากมายหลายประการ ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน โดยปัจจัยนำเข้าเหล่านี้จะได้รับกระบวนการ (Process) โดยองค์กรเพื่อผลิตภักดิ์หรือปัจจัยนำออก (Outputs) ที่เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ (วิเชียร วิทยอุดม, 2554)

การพัฒนาวัดเป็นการปรับปรุงและแก้ไขข้อบกพร่องเพิ่มเติมภายในวัด รวมทั้งส่งเสริมกระบวนการดำเนินงานกิจการพระศาสนาในวัดให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพสมบูรณ์เพื่อสร้างวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน และเป็นแหล่งอารยธรรมอันเจริญรุ่งเรืองมีศาสนวัตถุศาสนสถานอันเป็นเครื่องหมายแห่งศิลปวัฒนธรรมอันดีงาม บุคลากรทางศาสนามีความประพฤติดีเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนและสังคมทั้งสามสามารถแนะนำให้ประชาชนในสังคมพ้นจากความลุ่มหลงฟุ้งเพื่อและดำรงอยู่ได้อย่างเป็นสุข มีการส่งเสริมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์อย่างหลากหลายทั้งในด้านศาสนพิธี การให้การศึกษา การเผยแผ่ศาสนาธรรมและการสาธารณสงเคราะห์ เพื่อสนับสนุนส่งเสริมให้วัดมีความเจริญรุ่งเรือง (พระเทพปริยัติสุธี (อาทร อินทปญฺโญ), 2540) โดยการพัฒนาวัดนั้นมีวัตถุประสงค์ด้านการท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณาอย่างรอบครอบ เพราะความผูกพันของคนไทยที่มีต่อดีดนั้นมีความลึกซึ้ง การพัฒนาวัดจึงควรมีรูปแบบแตกต่างไปจากการพัฒนาทรัพยากรการท่องเที่ยวอื่นๆ เพราะความเลื่อมใสศรัทธาเป็นเรื่องของจิตใจ การพัฒนาวัดจึงต้องคำนึงทั้งในแง่ของการอนุรักษ์ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมรวมทั้งคำนึงถึงกิจกรรมต่อเนื่องต่อลักษณะทางกายภาพของวัด เช่น การจัดให้มีสถานที่จอดรถที่ไม่รบกวนสถานที่ปฏิบัติธรรมหรือประกอบกิจกรรมทางศาสนา มีการแบ่งแยกเขตสังฆาวาส พุทธาวาส กับสถานที่สำหรับนักท่องเที่ยว (ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์, 2535) เหตุนี้ การพัฒนาวัดนั้นเป็นการที่จะพัฒนาอะไรก็ตาม สิ่งแรกที่จะต้องพัฒนามาก่อนอื่นใดก็คือ การพัฒนาตนเอง ถ้าสามารถพัฒนาตนเองได้ดีมีคุณธรรมซื่อสัตย์สุจริต ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ต่อไปจะไปพัฒนาคนอื่นก็ทำได้ง่าย เพราะคนอื่นจะเกรงใจให้ความเคารพนับถือยำเกรง (พระธรรมปริยัติเวที (สุเทพ ผุสสุธมโม), 2550)

การพัฒนาวัดเป็นการดูแลรักษาและการปรับปรุงวัดให้อยู่ในสภาพที่สะอาด สว่าง สงบ ตามแนวทางพระพุทธศาสนา หากแต่กาลนี้ต้องอาศัยศักยภาพของวัดและบุคลากรภายในวัด รวมถึงศรัทธาความเลื่อมใสของสาธุชนจึงจะทำให้การพัฒนาวัดบรรลุวัตถุประสงค์ คือ

“สะอาด” นั้น โดยเป้าหมายหลัก หมายถึง วัดเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ ผู้มีความสะอาดทั้งกาย วาจา และใจ ดำรงอยู่ในศีลาจารวัตรอันงดงามและเป็นสถานที่ให้อุบาสกอุบาสิกาได้ฝึกฝนตนเองสะอาดกาย วาจา และใจ ตามรอยพระสงฆ์ แต่ถ้ากล่าวโดยรูปธรรม คำว่า สะอาด คือ การดูแลและการจัดการวัดที่ดีไม่สกปรกรกรุงรังจัดเสนาสนะเป็นระเบียบเป็นที่เกิดศรัทธาปสาทะแก่ผู้มาพบเห็นไม่สร้างความขุ่นข้องใจแก่ผู้มาเยือน

“สว่าง” หมายถึง วัดที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ผู้สว่างด้วยคุณธรรม คือ สมาธิ หรือ สมถ วิปัสสนา และเปิดโอกาสให้สาธุชนได้มีโอกาสมาศึกษาธรรมและฝึกปฏิบัติให้เกิดความสว่างในใจด้วยพุทธธรรมตามรอยพระสงฆ์ ในส่วนรูปธรรม ได้แก่ การจัดวัดที่ดูโปร่ง สบายตา ไม่รกทึบ หรือมีความสลับซับซ้อน เน้นความเรียบง่ายและประโยชน์ใช้สอยสูงสุด

“สงบ” หมายถึง วัดที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์มีกาย วาจา และใจอันสงบ สำรวมด้วยศีลสงบอยู่ด้วยสมาธิและปัญญา เป็นสถานที่ให้สาธุชนได้รับความสงบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ในส่วนรูปธรรม วัดเป็นสถานที่ที่สงบจากอบายมุข ไม่มีเสียงอึกทึกครึกโครม อยู่แวดล้อมด้วยธรรมชาติ (สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปัญญา), 2550)

การพัฒนาวัดในทัศนสังคมปัจจุบันจำเป็นต้องใช้เชิงรุกในการพัฒนาวัดควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านจิตใจ ส่วนรูปแบบโครงสร้าง แนวทาง และวิธีการพัฒนาด้านนี้ต้องมีหลักการ 7 อย่าง คือ 1) วางผัง (แผนพัฒนา) 2) ตั้งโครงการ (ขั้นตอนการพัฒนา) 3) งานมีทิศ (ทิศทางการพัฒนา) 4) คิดเป็นระบบ (ศึกษายุทธศาสตร์ กำหนดยุทธวิธี เตรียมบุคลากร) 5) เคารพกติกา (ยึดหลัก รักแบบ) 6) จัดการศึกษา (ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เป็นภาระธุระการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย) 7) พัฒนาสังคม (ช่วยแนะ ช่วยนำ ทำความเข้าใจ ให้ความร่วมมือกับคณะสงฆ์ และรัฐบาล) โดยมีกิจกรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาวัด วัดจะต้องอำนวยความสะดวก ให้ผู้บริหารท้องถิ่น องค์กรภาครัฐ และประชาชน นักเรียน นักศึกษา ใช้บริการวัดในการจัดกิจกรรมต่างๆ ที่ไม่ขัดกับพระธรรมวินัยและวัฒนธรรมอันดีงามของไทย โดยมีสาระสำคัญแผนพัฒนาวัดตามกรอบแนวนโยบายการพัฒนาวัดที่รัฐบาลและคณะสงฆ์ โดยกรมการศาสนามีวัตถุประสงค์การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนนั้นๆ (พระครูพิมลธรรมภาณี (ดาเนิน อดุลจารี), 2545) ดังนี้

ก. สาระสำคัญการพัฒนาวัด ด้านวัดถุ และบุคลากร ประกอบด้วย 1) วัดจะต้องมีแผนผังปัจจุบัน แผนผังโครงการ 2) เสนาสนะและถาวรวัตถุของวัด ต้องได้มาตรฐานใช้บริการดีและมีสัญลักษณ์การเป็นวัดไทย 3) วัดจะต้องมีแผนภูมิบริหาร และปฏิทินปฏิบัติการ 4) วัดจะต้องมีประวัติวัด ป้ายชื่อวัด ป้ายนิเทศต่างๆ ถาวรวัตถุ หรือเสนาสนะ ควรมีชื่อและประวัติการก่อสร้าง 5) บุคลากร ช่วยบริหารวัด ที่จำเป็นจะต้องมี อาทิ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ไวยาวัจกร ที่ถูกต้องตามกฎหมายเถรสมาคม และจะต้องมีผู้ส่นองงาน คือ เลขานุการเจ้าอาวาส ควรมีคณะที่ปรึกษา และคณะทำงานพัฒนาวัดฝ่ายต่างๆ ตามความเหมาะสม 6) วัดจะต้องมีเอกสารสิทธิ์ที่ดิน 7) วัดจะต้องมีทะเบียนทรัพย์สินและบัญชีประเภทต่างๆ ตามที่ระบุไว้ในกฎกระทรวง 8) วัดจะต้องสะอาด ร่มรื่น สวยงามไม่เป็นที่หมักหมมของวัสดุเหลือใช้ หรือวัตถุข่าวดังอื่นใด 9) วัดจะต้องปรับปรุงทัศน ให้อุดมรับกับภูมิประเทศ

ข. สาระสำคัญการพัฒนาวัด ด้านจิตใจ ประกอบด้วย 1) เจ้าอาวาส รอง หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาส พระภิกษุสามเณรทุกรูป ต้องยึดหลัก 5 ประการ คือ มีความเคารพพระธรรมวินัย คือ มีความเอาใจใส่ในกิจวัตร คือ บิณฑบาต กวาดวัด ทำวัตร สวดมนต์ ท่องบ่นภาวนา มีความฝึกหัดกาย วาจา ให้ดี มีการเอื้อเฟื้อ มีความไม่เบียดเบียนบริการ รักวัดเหมือนบ้าน รักงานเหมือนชีวิต 2) เจ้าอาวาส รอง หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาส ต้องจัดการศึกษาทั้งในระบบ นอกระบบ และตามอัธยาศัย 3) พระภิกษุสามเณร ต้องใฝ่เรียน ใคร่รู้ ชูการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ 4) เจ้าอาวาส รอง หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาส ให้ความสำคัญในการศึกษาปฏิบัติแก่ประชาชนละแวกใกล้วัด 5) เจ้าอาวาส รอง หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาส ให้เกียรติผู้บริหารระดับท้องถิ่น โดยมีทัศนคติที่ดีต่อกัน แม้คนละเพศ แต่จะต้องปรับใจให้ไปด้วยกัน 6) เจ้าอาวาส รอง หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาส ตลอดจนถึงพระภิกษุสามเณร

จะต้องเน้นจัดกิจกรรมปกติ ในวันธรรมสวนะ เช่น แสดงธรรม สนทนาธรรม และบำเพ็ญจิตภาวนา 7) เจ้าอาวาส รอง หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาส ตลอดจนถึงพระภิกษุสามเณรจะต้องเน้นกิจกรรมพิเศษในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันนักขัตฤกษ์ หรือวันสำคัญอื่นๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา 8) เจ้าอาวาส รอง หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาส ต้องเป็นภาระในพิธีกรรม ซึ่งมีขึ้นภายในวัดของตน หรือละแวกใกล้วัด ด้วยความรับผิดชอบ 9) เจ้าอาวาสต้องเป็นภาระธุระในการส่งเสริม สนับสนุน ส่งเสริมการศึกษา อบรม และปฏิบัติพระธรรมวินัย แก่พระภิกษุสามเณร เยาวชน และพุทธศาสนิกชนทั่วไป

กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา (2545) ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาวัดไว้ว่า นับตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน การพัฒนาวัดจะต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับปัจจัยต่างๆ โดยเฉพาะกับพุทธศาสนิกชนที่มีภูมิลำเนาที่อยู่อาศัยทั้งในและนอกพื้นที่ โดยมีเจตนาและวัตถุประสงค์เดียวกันที่จะช่วยกันดำเนินงานในการพัฒนาวัดนั้นๆ นำไปสู่ความสำเร็จ เจริญรุ่งเรืองเพื่อประโยชน์ของวัดวาอารามและพระพุทธศาสนาในทุกๆ ด้าน จึงต้องมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 แต่งตั้งคณะกรรมการ การพัฒนาวัดควรจะได้ดำเนินงานไปในรูปแบบของคณะกรรมการ เพื่อระดมความคิดและความร่วมมือร่วมใจกัน ซึ่งอาจประกอบด้วยพระสงฆ์ภายในวัดประมาณ 5-7 รูป คฤหัสถ์ประมาณ 7-10 คน โดยคัดเลือกบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ และที่สำคัญจะต้องพร้อมที่จะให้ความร่วมมือด้วยดี เมื่อติดต่อทาบถามเป็นการภายในเรียบร้อยแล้วจึงประกาศแต่งตั้งเป็นลายลักษณ์อักษร แล้วปิดประกาศให้ทราบทั่วกันทั้งวัดและหมู่บ้านและจัดทำสำเนาเอกสารส่งให้เจ้าคณะปกครองเหนือตนตามลำดับทราบด้วย

ขั้นตอนที่ 2 ชี้แจงพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัด การประชุมชี้แจงแก่พระภิกษุสามเณรและศิษย์วัดเป็นสิ่งจำเป็นที่ท่านเจ้าอาวาสควรกระทำเป็นระยะๆ ประมาณปีละ 1 ครั้ง การชี้แจงนั้น คือ การแจ้งความเปลี่ยนแปลงของวัดและความก้าวหน้าในการพัฒนาให้ทราบโดยทั่วกัน และขอความร่วมมือจากบุคคลในวัดทุกประเภท ถ้าวัดมีโรงเรียนตั้งอยู่ในวัด ก็ให้แนะนำแก่ครูและนักเรียนด้วย เช่น เมื่อวัดเริ่มทำความสะอาดบริเวณวัด ก็ให้ทุกคนรู้จักช่วยกันรักษาความสะอาด อย่าทิ้งเศษกระดาษหรือเศษอาหารบนลานวัด เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 3 ประชุมกรรมการ การประชุมครั้งแรกถือเป็นครั้งที่สำคัญมาก ควรนัดประชุมวันที่กรรมการจะมาประชุมได้พร้อมเพรียงกันเรื่องที่ควรนำเข้าวาระการประชุมครั้งแรก ควรมีดังนี้

1. เรื่องที่ประธานแจ้งให้ที่ประชุมทราบ แจ้งให้ที่ประชุมทราบถึงนโยบายของรัฐบาล และคณะสงฆ์ในการพัฒนาวัดว่า มุ่งที่จะส่งเสริมให้วัดพัฒนาทางด้านวัตถุ และด้านจิตใจควบคู่กันไป สำหรับเป้าหมายในการพัฒนาวัด ก็คือ มุ่งพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งเจ้าอาวาสจะต้องมีความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวดีพอ เพื่อสมาชิกจะได้มีความเข้าใจที่ถูกต้องและตรงกัน การพัฒนาวัดจะได้ดำเนินไปอย่างถูกต้องตามเป้าหมาย

2. เรื่องอาณาเขตของวัด ควรจะพิจารณากันถึงการจัดให้มีหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินของวัดให้เรียบร้อย การกำหนดเขตวัดเพื่อการจัดทำแผนผังวัด ได้แก่ การกำหนดว่าหน้าวัด หลังวัด ควรอยู่ทิศทางใดจึงจะเหมาะสม จะแบ่งเนื้อที่วัดออกเป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตสาธารณสงเคราะห์ตรงไหนอย่างไร จำเป็นต้องจัดทำรั้วหรือกำแพงหรือไม่ดังนี้ เป็นต้น

3. เรื่องการจัดทำโครงการพัฒนาวัด สมาชิกต้องช่วยกันเสนอความคิดเห็นว่าทางวัดควรจะต้องมีอะไรบ้างสิ่งไหนจำเป็นจะต้องทำก่อนหรือหลัง จะทำเมื่อไร ใช้เวลาเท่าใด ใช้กำลังงานและงบประมาณจากไหน งานนั้นๆ ควรมอบหมายให้ใครเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินงาน รวบรวมได้แล้วจัดทำเป็นแผนงานของวัด

เรียงตามลำดับงานที่สำคัญและความจำเป็นก่อนหลังไว้เพื่อเป็นเครื่องกำหนดแนวทางในการปฏิบัติงานและติดตามประเมินผล

ขั้นตอนที่ 4 จัดทำแผนผังวัด ควรหาผู้ที่มีความรู้ในการทำแผนผังมาช่วยจัดทำให้ เช่น ช่างจากกรมการศาสนา ช่างจากเทศบาล เป็นต้น แผนผังวัดควรจัดทำเป็น 2 แบบ คือ

1. แผนผังปัจจุบัน แสดงรายละเอียดต่างๆ ของสภาพปัจจุบันทั้งหมด
2. ผังโครงการ เป็นผังที่ควรจัดทำขึ้นเพื่อพัฒนาวัด ตามมติที่ประชุมกรรมการพัฒนาวัดในการประชุมครั้งที่ 1 วาระที่ 2 เรื่องการกำหนดเขตวัดเพื่อจัดทำผัง ผังโครงการนี้เป็นผังที่สมบูรณ์ที่คาดการณ์ล่วงหน้าว่า เมื่อพัฒนาวัดด้านวัตถุเปิดเสร็จแล้ว สภาพของวัดในอนาคตจะเป็นเช่นไร หน้าวัด หลังวัด จะหันไปทางทิศไหน อาคารเสนาสนะแต่ละหลังจะตั้งเป็นหมวดหมู่อยู่อย่างไร สิ่งใดจะต้องรื้อทิ้ง สิ่งใดจะต้องเคลื่อนย้าย สิ่งก่อสร้างที่จะปลูกใหม่ จะปลูกตรงไหน บริเวณวัดจะตกแต่งและจะตัดถนนเช่นไร การนี้ผู้ทำผังจะต้องมีความรู้ในเรื่องการจัดวางผัง และตกแต่งบริเวณ จึงจะสามารถทำได้เหมาะสมสวยงามตามสภาพของพื้นที่ตั้งวัดและสภาพแวดล้อมเกี่ยวกับเศรษฐกิจและสังคมของละแวกนั้นในการจัดทำผังโครงการ ควรจัดเป็นหมวดหมู่ โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ใช้สอยและความเป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่งสามารถแบ่งเนื้อที่ของวัดออกเป็นเขตต่างๆ ดังนี้ เขตพุทธาวาส ได้แก่ เขตที่ตั้งวิหาร อุโบสถ ศาลาการเปรียญหอไตร เจดีย์ เขตสังฆาวาส ได้แก่ เขตที่ตั้งกุฏิ ครุฑ เรือนไฟ เขตสาธารณสงเคราะห์ ได้แก่ บริเวณโรงเรียน บ้านพักชีบบริเวณฌาปนสถาน หากวัดมีที่ดินแปลงที่ตั้งวัดเหลือพอที่จะจัดประโยชน์ได้ ให้เสนอกรมการศาสนาเพื่อกำหนดเป็นเขตจัดประโยชน์ตามทีระบุไว้ในกฎกระทรวงฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2511) ข้อ 2 แผนผังที่จัดทำขึ้นนั้นต้องใช้มาตราส่วนเป็นเครื่องประกอบในการย่อขนาดอาคารสถานที่ต่างๆ จากสภาพความเป็นจริงให้ถูกต้อง

ขั้นตอนที่ 5 จัดทำโครงการพัฒนาวัด เมื่อคณะกรรมการ ได้ประชุมหารือกันในเรื่องแผนงานพัฒนาของวัดว่าจะต้องทำงานหรือกิจกรรมใดบ้างตามลำดับความสำคัญก่อนหลังแล้ว ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบในงานหรือกิจกรรมนั้นๆ ควรจะได้เขียนโครงการกิจกรรมให้ชัดแจ้งเสนอกรรมการเพื่อพิจารณาอนุมัติโครงการ กิจกรรมของวัดที่จะพัฒนาแยกได้เป็น 2 ทาง ได้แก่

1. การพัฒนาทางด้านวัตถุ การพัฒนาสภาพวัดให้เกิดศรัทธาทางรูปธรรม ซึ่งได้แก่ อาคารเสนาสนะ มีเอกลักษณ์ของการเป็นวัดไทย ปลูกสร้างอยู่เป็นหมวดหมู่ สวยงามและไม่ใหญ่โตเกินความจำเป็นแห่งประโยชน์ใช้สอย และสภาพแวดล้อมของวัดและชุมชน ถนนบริเวณวัดสะอาด ร่มรื่น ตกแต่งด้วยไม้ยืนต้น ไม้ดอก ไม้ประดับอย่างเหมาะสม การก่อสร้างอาคารสถานที่ต่างๆ ควรดำเนินการให้สอดคล้องกับแผนผังโครงการที่จัดทำไว้

2. การพัฒนาทางด้านจิตใจ การพัฒนาทางนามธรรม เช่น การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่พุทธศาสนิกชนในท้องถิ่น รวมถึงกิจกรรมต่างๆ ที่วัดควรจะเป็นศูนย์กลางจัดทำขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวกต่อชุมชนหมู่บ้านนั้นการพัฒนาทางด้านนี้ ควรจะได้นำหน้าหรือพัฒนาควบคู่ไปกับการปรับปรุงสภาพวัดทางด้านวัตถุหรือรูปธรรม ตัวอย่างกิจกรรมที่วัดควรจัดเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชุมชน ได้แก่ การจัดให้มีการทำบุญและฟังธรรมเทศนาทุกวันธรรมสวนะและวันสำคัญทางศาสนา การจัดงานเพื่อระลึกถึงชนบวรธรรมนิยม ประเพณีอันดีงามในวันสำคัญต่างๆ เช่น วันตรุษ วันสารท วันสงกรานต์ วันลอยกระทง ฯลฯ การนี้จะจัดให้มีการละเล่นพื้นเมือง สนทนาธรรม บรรยายธรรม ฟังปาฐกถา จัดนิทรรศการ ฯลฯ งานก็จะมีความหมายและความสำคัญมากยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ 6 ดำเนินการพัฒนาวัด เมื่อได้จัดทำแผนผังวัดจัดทำแผนและโครงการพัฒนาวัด ได้แก่ กิจกรรมต่างๆ เสร็จและผ่านความเห็นชอบจากกรรมการในการประชุมครั้งต่อไป มาเรียบร้อยแล้ว ก็เริ่มการพัฒนาไปเลย โดยอาจจะกำหนดวันชุมนุมสัตบุรุษและประชาชนในท้องถิ่น เพื่อประกาศชี้แจงความมุ่งหมายในการพัฒนาวัด และโครงการต่างๆ ที่วัดจะดำเนินการให้ทราบโดยทั่วกัน พร้อมทั้งเชิญชวนและขอความร่วมมือจากประชาชน ในการที่จะดำเนินการพัฒนาวัดในโครงการต่างๆ นั้นด้วย จากนั้นจะร่วมกันทำความสะอาดปลูกต้นไม้ ทำรั้ววัด ไว้เป็นที่ระลึกจะเป็นการดียิ่ง ซึ่งในโอกาสข้างหน้าวัดจะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านอีกต่อไปด้วยดี

การจะปรับปรุงวัดให้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่างจะต้องปรับปรุงบริเวณ พัฒนาสภาพแวดล้อมให้มีความสะอาด ร่มรื่น สวยงาม ให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ของชุมชน สิ่งที่จะช่วยให้การพัฒนาเป็นรูปธรรมได้ชัดเจนและนำไปสู่ความสำเร็จดังกล่าวก็คือ 5 ส. แผนงาน การเตรียมการ การวางกลยุทธ์การทำงาน มุมมองต่างๆ แล้วนำไปสู่การปฏิบัติงานจริง จึงจะประสบผลสำเร็จได้ตามแผน หรือยุทธศาสตร์การพัฒนาวัดสู่แหล่งการเรียนรู้ โดยมีชุมชนมีส่วนร่วมด้วย โดยการนำกิจกรรม 5 ส. มาเป็นพื้นฐานในการบริหารงาน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพประสิทธิผลของการพัฒนาวัด และศาสนสถานก็จะทำให้การพัฒนาวัดมีผลปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้นโดยเฉพาะในการพัฒนาสถานที่ทางกายภาพให้สะอาดสวยงามมีระเบียบ สะดวกต่อการปฏิบัติภารกิจ และให้บริการเป็นการสร้างนิสัย ให้ผู้ปฏิบัติติดเป็นนิสัย ที่จะทำการดูแลรักษาเป็นประจำประกอบกับกิจกรรม 5 ส. ไม่ยุ่งยากซับซ้อน สอดคล้องกับสังคมประชาธิปไตย คือให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในกิจกรรม มิใช่มอบหมายหน้าที่ให้ผู้ใดผู้หนึ่งเท่านั้น แต่หากเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องปฏิบัติจนเกิดเป็นนิสัยคณะสงฆ์และกรรมการศาสนาได้สนับสนุนการพัฒนาวัด โดยจัดโครงการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน และอุทยานการศึกษา ซึ่งกรรมการศาสนาได้สนับสนุนแก่วัดที่ได้รับการคัดเลือกเป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง และวัดพัฒนาตัวอย่างดีเด่น ปีละประมาณ 150 วัดซึ่งก็จัดว่ายังมีน้อยอยู่ การขยายผลการพัฒนาวัดต้องได้รับความร่วมมือจากองค์กรชุมชนพร้อมทั้งศาสนิกชนสนับสนุนทรัพยากรสิน ดังนั้น รูปแบบกิจกรรม 5 ส. จึงเป็นกลยุทธ์สำคัญในการวางแผน พัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนอย่างยั่งยืนและมั่นคง รูปแบบกิจกรรม 5 ส. ในการพัฒนาวัดได้เสนอแนะไว้ดังนี้

ส.ที่ 1 สะสาง เพื่อขจัดของที่ไม่มีค่า ไม่มีประโยชน์ และหมดความจำเป็นที่จะใช้สอยออกไปจากพื้นที่ ซึ่งอาจอยู่บริเวณวัด อาคารเสนาสนะ หรือโบสถ์ วิหาร ให้สำรวจและควรขจัดออกโดยทิ้ง บริจาค หรือขาย โดยเฉพาะที่บริเวณ กุฏิ ศาลา และที่พักของลูกศิษย์วัด จะต้องขจัดสิ่งของที่ไม่มีประโยชน์ใช้สอย หรือมีมากเกินไปจนความจำเป็นออกไป

ส.ที่ 2 สะดวก เพื่อให้วัดมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย จัดวางสิ่งของให้ถูกที่และถูกต้อง เนื่องจากวัดเป็นสถานที่บริการพุทธศาสนิกชน ในการบำเพ็ญกุศล ย่อมต้องมีอุปกรณ์ให้เพียงพอจึงควรมีห้องเก็บพัสดุ อุปกรณ์เครื่องครัว เครื่องนอน วัสดุครุภัณฑ์สำหรับศาสนพิธี เขตบริเวณวัดนอกจากแบ่งเขตพุทธาวาส และสังฆาวาสแล้ว ควรจัดบริเวณวัดให้มีไม้ดอกไม้ประดับ มีสถานที่พักผ่อนเป็นพิเศษ เช่นมีสวนป่ายคตธรรมศาลา หนังสือธรรมะ ประวัติวัดที่สำคัญคือจุดมุ่งหมายหลักของวัดในการเป็นสถานที่ประพฤติธรรม

ส.ที่ 3 สะอาด เพื่อให้วัดมีสภาพแวดล้อมที่ดี ถูกสุขอนามัย สร้างบรรยากาศความน่าอยู่ ความสะอาดจัดเป็นหัวใจสำคัญของปัจจัยพื้นฐาน ในการพัฒนาวัดพระสังฆาธิการจะต้องคำนึงถึงการบริหารบริเวณเป็นเรื่องแรกเริ่มตั้งแต่กฎจนถึงบริเวณวัดวาอาราม

ส.ที่ 4 สุขลักษณะ เพื่อรักษาสภาพวัดให้คงความสะอาดมีระเบียบแล้วจะต้องพัฒนาปรับให้วัดมีสภาพดียิ่งขึ้น ทำวัดให้เป็นรมณีสถาน สะอาด ร่มรื่น สวยงามเป็นศูนย์กลางชุมชน ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

ส.ที่ 5 สร้างนิสัย คือ การรักษาและปฏิบัติให้ถูกต้องจนติดเป็นนิสัย เมื่อผู้เกี่ยวข้องเห็นความสำคัญ มีทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติ ส.ที่ 1 - ส.ที่ 4 อย่างสม่ำเสมอ มีการปรับปรุงพัฒนาตลอด วัดก็จะมีคนที่มีความมั่นคง คนที่รักความสะอาด มีระเบียบติดตัว นำไปใช้ในชุมชนและสังคมต่อไป (บุญศรี พานะจิตต์, 2544)

สรุปได้ว่า แนวทางการพัฒนาวัดในปัจจุบันนั้นเป็นการพัฒนาขั้นพื้นฐาน และควรส่งเสริมให้วัดเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาตนเองไปสู่คุณภาพและความสำเร็จอย่างต่อเนื่อง เกิดการยอมรับจากสังคม โดยบูรณาการการทำงานกับทุกภาคส่วน เพิ่มประสิทธิภาพและความคุ้มค่าในการพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐานต่อไป เหตุนี้ การพัฒนาวัดเป็นการดูแลรักษาและการปรับปรุงวัดให้อยู่ในสภาพที่สะอาด สว่าง สงบ ตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธาความเลื่อมใสของสาธุชน

การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน

แนวคิดในการพัฒนาวัดอาจมีแนวคิด วิธีการ ค่านิยมจะสอดคล้องใกล้เคียงกัน โดยหลักของการพัฒนาอยู่ที่ว่าใครจะเริ่มต้นที่จุดไหนก่อน แต่เห็นว่าจะต้องพัฒนาวัดและคนไปพร้อมๆ ในคราวเดียวกัน คือ

- 1) พัฒนาเสนาสนะ คือ ปัจจัยอำนวยความสะดวกในการประกอบกิจกรรมให้มีความสะดวก ตลอดจนที่พักอาศัยของพระภิกษุและสามเณร อุบาสกและอุบาสิกา เพื่อชาวพุทธทั่วไปที่สนใจจะได้เข้ามาศึกษาปฏิบัติธรรม
- 2) บุคลากรพระสงฆ์สามเณรต้องหมั่นทำกิจ ศึกษา และปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอ เช่น ทำวัตรเช้า-เย็น ลงอุโบสถสังฆกรรมเพื่อขัดเกลาจิตใจให้โปร่งเบาสบาย
- 3) ร่วมทำกิจกรรมหมู่คณะ และป้องกันความเสื่อม ความเสียหาย อันจะเกิดขึ้น
- 4) เป็นผู้ที่มิอ้อยาศัยในการปฏิสนธิการ ทั้งอามิสปฏิสนธิและธรรมปฏิสนธิ
- 5) สนใจรับรู้ทุกข์สุขของคนในชุมชนรอบๆ วัด และให้การสงเคราะห์ไปตามสมควร ทั้งหมดที่กล่าวมาจะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ได้ก็ขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาสที่เป็นแกนนำเป็นสำคัญ ต้องประกอบด้วยเมตตา เสียสละ มีความเพียรอดทน มีสัจจะ หวังความเจริญมั่นคงต่อพระพุทธศาสนา และความอยู่ดีมีสุขของประชาชนเป็นเป้าหมาย (พระครูนิวริธรรมขันธ์ (เจริญ มุนิจาริ), 2552)

การพัฒนาวัดเพื่อที่ทำวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนจะเริ่มขึ้นและสำเร็จลุล่วงไปได้นั้น เจ้าอาวาสจะต้องเป็นผู้ประสานที่สำคัญจึงควรที่จะศึกษาสภาพแวดล้อมและองค์ประกอบต่างๆ ของวัดให้ได้ข้อมูลเป็นพื้นฐานไว้ก่อน ได้แก่

1. สงฆ์ คือ พระภิกษุ สามเณรภายในวัดควรจะได้ศึกษาประวัติความเป็นมาอุปนิสัย ใจคอ ความรู้ความสามารถของพระภิกษุ สามเณรแต่ละรูป เพื่อความสะดวกในการปกครอง และการขอความร่วมมือในการมอบหมายงานต่างๆ

2. สมณธรรม คือ การทำกิจวัตรและการศึกษาพระธรรมวินัย ควรจะได้จัดการและส่งเสริมให้พระภิกษุ สามเณรภายในวัดได้ศึกษาพระธรรมวินัย ตลอดจนความรู้ในสาขาวิชาการต่างๆ ซึ่งถือว่าเป็นกิจวัตรที่สงฆ์พึงปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธบัญญัติ ควรจะได้มีการจัดระเบียบและดูแล ให้สงฆ์พึงปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธบัญญัติในกิจวัตรนั้นๆ อย่างครบถ้วน

3. สวัสดิการ คือ ปัจจัยอำนวยความสะดวก ควรจะได้รับการสอดส่องดูแลสภาพความเป็นอยู่ของสงฆ์ภายในวัดให้พอเหมาะกะสมณเพศ

4. เสนาสนะ คือ ที่อยู่อาศัย ควรสำรวจดูว่าพอเพียงหรือไม่ สิ่งใดต้องบูรณะ สิ่งใด ควรสร้างเพิ่มเติมและควรจัดให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อความเป็นระเบียบสวยงาม

5. สมบัติของวัด หมายถึง ทรัพย์สินต่างๆ ที่เป็นสังฆาริมทรัพย์และอสังฆาริมทรัพย์ เงินและหนี้สิน (ถ้ามี) วัสดุอุปกรณ์ เช่น เครื่องพิมพ์ดีด เครื่องขยายเสียง ภาชนะเครื่องใช้ต่างๆ เช่น จาน ช้อน รวมถึงอาคาร เสนาสนะ พระพุทธรูป โบราณวัตถุ (ถ้ามี) ฯลฯ สิ่งของเหล่านี้ควรสำรวจและจัดทำบัญชีหรือทะเบียนไว้ให้ละเอียด เพื่อความสะดวกในการบำรุงรักษา

6. สังฆาธิการกิจ คือการประสานงานกับเจ้าคณะระดับต่างๆ อาจมอบหมายพระสงฆ์ รูปใดรูปหนึ่งที่มีความรู้ทางงานสารบรรณ ทำหน้าที่เป็นเลขานุการ หรือทำงานสารบรรณของวัดก็จะสะดวกยิ่งขึ้น

7. สัปบุรุษ คือ ชาวบ้านผู้มีศรัทธาช่วยเหลือบำรุงวัด ศิษย์วัดและแม่ชี ควรจะได้ศึกษาประวัติความเป็นมา เช่นเดียวกับการศึกษาพระสงฆ์ภายในวัด เพื่อความสะดวกในการปกครอง การขอความร่วมมือ และการดำเนินการด้านกิจกรรมต่างๆ ของวัด ได้ตรงตามความต้องการของชุมชน

8. สาธารณสงเคราะห์ คือ การบำเพ็ญประโยชน์ต่อชุมชน ซึ่งได้แก่ การจัดอาคารสถานที่เพื่อบริการแก่พระภิกษุ สามเณร และประชาชน เช่น ห้องสมุด ตู้ยา ศาลาพักผ่อน บ่อน้ำ รวมถึงกิจกรรมต่างๆ เช่น การแสดงธรรม การตั้งศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การตั้งศูนย์ฝึกอาชีพ ฯลฯ ควรสำรวจว่าสิ่งใดวัดได้ดำเนินการอยู่แล้ว สิ่งใดควรจะบริการขึ้นอีก เพื่อความเหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน (พระธรรมวรนายก (โอภาส นิรุติเมธี), 2546)

แนวทางการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนนั้น กล่าวโดยสรุปออกเป็นแนวทางการพัฒนาวัดไว้ 5 แนวทางได้แก่

1. การพัฒนาวัดให้ชาวชุมชนในท้องถิ่นเกิดความรู้สึกว่าวัดเป็นของตน ทำให้เกิดความ ห่วงแหน ความรัก และจะช่วยกันดูแลรักษา

2. การสร้างสภาพวัดให้มีความหมาย เป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุ สามเณร เป็นที่บวชเรียนศึกษา ปฏิบัติธรรม เป็นที่บำเพ็ญบุญเพื่อกุศลของชาวบ้าน เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านในละแวกนั้นได้เข้ามาหาความสงบทางกายและใจ และเป็นศูนย์กลางสำหรับทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกันของชาวบ้าน

3. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่นให้เกิดขึ้นโดยบริเวณวัดจะต้องสะอาดร่มรื่น มีการจัดกิจกรรมเพื่อประชาชน มีความพร้อมที่จะให้บริการแก่ประชาชนในท้องถิ่นที่มีความต้องการเข้าวัดเพื่อบำเพ็ญกุศล ศึกษาพระธรรมวินัย และหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อประชาชนจะได้เห็นคุณค่าและเข้าวัดมากขึ้น

4. การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่น วัดควรเป็น แกนนำของประชาชนในท้องถิ่นในการติดต่อกับหน่วยงานอื่นๆ มีการรณรงค์และการจัดกิจกรรมเพื่อการสาธารณูปโภค สาธารณูปการ ตลอดจนการส่งเสริมอาชีพ ซึ่งควรใช้วัดเป็นศูนย์กลาง

5. การทำให้ชาวชุมชนเกิดการยอมรับตลอดไปว่า วัดกับชุมชนนั้นๆ เป็นหน่วยงานเดียวกัน และคอยให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน (พระธรรมวรนายก (โอภาส นิรุติเมธี), 2546)

สรุปได้ว่า การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนนั้นเป็นการพัฒนาวัดให้เกิดความรู้สึกแก่ชุมชนในท้องถิ่นว่าวัดเป็นของตนเองมีความรู้สึกห่วงใยและช่วยกันดูแลรักษา รวมถึงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่นวัดต้องสะอาดร่มรื่นมีการจัดกิจกรรมเพื่อประชาชนมีความพร้อมที่จะให้บริการแก่ประชาชนในท้องถิ่นที่มีความต้องการเข้าวัดเพื่อบำเพ็ญกุศลศึกษาพระธรรมวินัยและหลักพระพุทธศาสนา ประชาชนจะได้เห็นคุณค่าและเข้าวัดมากขึ้น เพื่อสร้างวัดให้เป็นเป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณร เป็นที่

บวชเรียนศึกษาปฏิบัติธรรม เป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศลของชาวบ้าน เป็นสถานที่เข้ามาหาความสงบกายใจและ เป็นศูนย์กลางสำหรับทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน

การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์

จากผลการศึกษาดังที่กล่าวมาสรุปได้ว่า การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์นั้นเป็นการนำหลักการ พัฒนาที่มีอยู่ในปัจจุบันตามหลักพระธรรมวินัย กฎหมาย และขนบธรรมเนียมประเพณีไทย รวมถึงหลักการ พัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน บทความนี้ผู้เขียนได้สรุปแนวทางการพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ไว้ดังนี้

1. การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ด้านการพัฒนาวัตถุและจิตใจ

1.1 การพัฒนาทางวัตถุ เป็นการพัฒนาสภาพวัดให้เกิดศรัทธาทางรูปธรรม เช่น อาคาร เสนาสนะ มีเอกลักษณ์ของการเป็นวัดไทย ปลูกสร้างอยู่เป็นหมวดหมู่ สวยงามและไม่ใหญ่โตเกินความจำเป็น แห่งประโยชน์ใช้สอย และสภาพแวดล้อมของวัดและชุมชน ถนนบริเวณวัดสะอาด ร่มรื่น ตกแต่งด้วยไม้ยืนต้น ไม้ดอก ไม้ประดับอย่างเหมาะสม

1.2 การพัฒนาทางจิตใจ เป็นการพัฒนาทางนามธรรม เช่น การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่ พุทธศาสนิกชนในท้องถิ่น รวมถึงกิจกรรมต่างๆ ที่วัดควรจะเป็นศูนย์กลางจัดทำขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวกต่อ ชุมชนหมู่บ้านนั้นการพัฒนาทางด้านนี้ ควรจะได้นำหน้าหรือพัฒนาควบคู่ไปกับการปรับปรุงสภาพวัดทางด้าน วัตถุหรือรูปธรรม ได้แก่ การจัดให้มีการทำบุญ และฟังธรรมเทศนาทุกวันธรรมสวดและวันสำคัญทางศาสนา การจัดงานเพื่อระลึกถึงขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามในวันสำคัญต่างๆ เช่น วันตรุษ วันสารท วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น

2. การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ด้วยการพัฒนาตามหลักสะอาด สว่าง สงบ

2.1 การพัฒนาวัดให้สะอาด คือ วัดเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ ผู้มีความสะอาดทั้งกาย วาจา และ ใจ ดำรงอยู่ในศีลาจารวัตรอันงดงามและเป็นสถานที่ให้อุบาสกอุบาสิกาได้ฝึกฝนตนเองสะอาดกาย วาจา และ ใจ ตามรอยพระสงฆ์ รวมถึงการดูแลและการจัดการวัดที่ดีมีสภกรปกครอง รัง จัดเสนาสนะเป็นระเบียบเป็นที่ เกิดศรัทธาปสาทะแก่ผู้มาพบเห็นไม่สร้างความขุ่นข้องใจแก่ผู้มาเยือน

2.2 การพัฒนาวัดให้สว่าง คือ วัดเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ผู้สว่างด้วยคุณธรรม คือ สมาธิ หรือ สมถ วิปัสสนา และเปิดโอกาสให้สาธุชนได้มีโอกาสมาศึกษาธรรมและฝึกปฏิบัติให้เกิดความสว่างในใจด้วยพุทธ ธรรมตามรอยพระสงฆ์ รวมถึงการจัดวัดที่ดูโปร่ง สบายตา ไม่รกทึบ หรือมีความสลับซับซ้อน เน้นความเรียบง่ายและประโยชน์ใช้สอยสูงสุด

2.3 การพัฒนาวัดให้สงบ คือ วัดที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์มีกาย วาจา และใจอันสงบ สำรวม ด้วยศีลสงบอยู่ด้วยสมาธิและปัญญา เป็นสถานที่ให้สาธุชนได้รับความสงบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา รวมถึงการ พัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ที่สงบจากอบายมุข ไม่มีเสียงอึกทึกครึกโครม และอยู่แวดล้อมด้วยธรรมชาติ

3. การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ด้วยการพัฒนาตามรูปแบบกิจกรรม 5 ส.

3.1 การพัฒนาวัดตามหลัก ส.ที่ 1 สะสาง เพื่อขจัดของที่ไม่มีค่า ไม่มีประโยชน์ และหมด ความจำเป็นที่จะใช้สอยออกไปจากพื้นที่ ซึ่งอาจอยู่บริเวณวัด อาคารเสนาสนะ หรือโบสถ์ วิหาร ให้สำรวจและ ควรขจัดออกโดยทิ้ง บริจาค หรือขาย โดยเฉพาะที่บริเวณ กุฏิ ศาลา และที่พักของลูกศิษย์วัด จะต้องขจัด สิ่งของที่ไม่มีประโยชน์ใช้สอย หรือมีมากเกินไปจนความจำเป็น

3.2 การพัฒนาวัดตามหลัก ส.ที่ 2 สะดวก เพื่อให้วัดมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย จัดวางสิ่งของให้ถูกต้อง และถูกต้อง จัดอุปกรณ์ให้เพียงพอจึงควรมีห้องเก็บพัสดุ อุปกรณ์เครื่องครัว เครื่องนอน วัสดุครุภัณฑ์สำหรับศาสนพิธี ควรจัดบริเวณวัดให้มีไม้ดอกไม้ประดับ มีสถานที่พักผ่อนเป็นพิเศษ เช่น มีสวนป่า คติธรรม ศาลา หนังสือธรรมะ ประวัติวัด และการเป็นสถานที่ประพาศธรรม

3.3 การพัฒนาวัดตามหลัก ส.ที่ 3 สะอาด เพื่อให้วัดมีสภาพแวดล้อมที่ดี ถูกสุขอนามัย สร้างบรรยากาศความน่าอยู่ ความตา รวมถึงการบริหารจัดการบริเวณเป็นร่องแรกเริ่มตั้งแต่ภูมิจนถึงบริเวณวัดวาอาราม

3.4 การพัฒนาวัดตามหลัก ส.ที่ 4 สุขลักษณะ เพื่อรักษาสภาพวัดให้คงความสะอาดมีระเบียบแล้วจะต้องพัฒนาปรับให้วัดมีสภาพดีขึ้น ทำวัดให้เป็นรมณีสถาน สะอาด ร่มรื่น สวยงามเป็นศูนย์กลางชุมชนทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

3.5 การพัฒนาวัดตามหลัก ส.ที่ 5 สร้างนิสัย คือ การรักษาและปฏิบัติให้ถูกต้องจนติดเป็นนิสัย มีทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติ ส.ที่ 1 - ส.ที่ 4 อย่างสม่ำเสมอ มีการปรับปรุงพัฒนาตลอด วัดก็จะมีคามมั่นคง คนที่รักความสะอาด มีระเบียบติดตัว นำไปใช้ในชุมชนและสังคมต่อไป

4. การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ด้วยการพัฒนาเป็นศูนย์กลางชุมชน

4.1 การพัฒนาวัดให้ชาวชุมชนในท้องถิ่นเกิดความรู้สึกว่าวัดเป็นของตนทำให้เกิดความหวงแหน ความรัก และจะช่วยกันดูแลรักษา รวมถึงการทำให้ชาวชุมชนเกิดการยอมรับว่าวัดกับชุมชนเป็นหน่วยงานเดียวกันและคอยให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

4.2 การสร้างสภาพวัดให้มีความหมายเป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณร เป็นที่บวชเรียน ศึกษาปฏิบัติธรรม เป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศลของชาวบ้าน เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านมาหาความสงบทางกายใจ และเป็นศูนย์กลางสำหรับทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน

4.3 การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่น มีการจัดกิจกรรมเพื่อประชาชน มีความพร้อมที่จะให้บริการแก่ประชาชนในท้องถิ่นที่มีความต้องการเข้าวัดเพื่อบำเพ็ญกุศล ศึกษา พระธรรมวินัยและหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา

4.4 การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่น เป็นแกนนำของประชาชนในท้องถิ่นด้วยการใช้วัดเป็นศูนย์กลางการติดต่อกับหน่วยงานอื่น มีการรณรงค์และการจัดกิจกรรมเพื่อการสาธารณูปโภค สาธารณูปการและการส่งเสริมอาชีพ

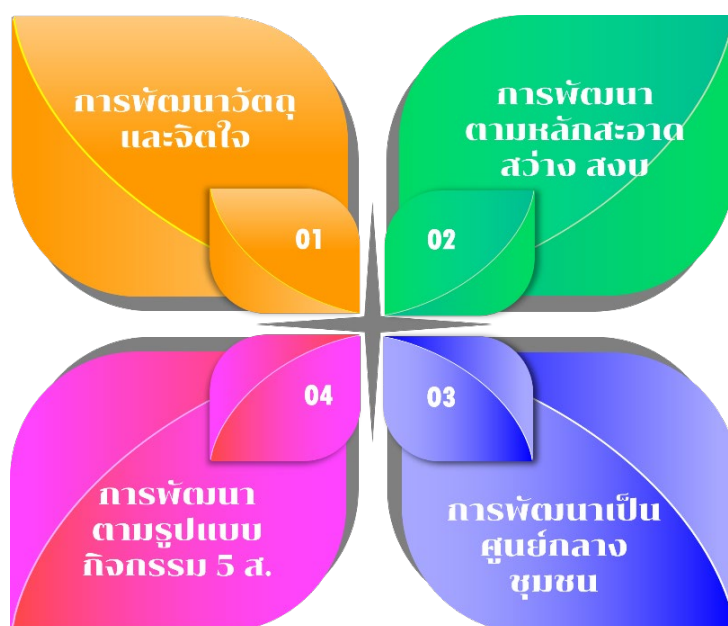
บทสรุป

วัดเป็นสถานที่อาศัยและปฏิบัติธรรมประกอบศาสนกิจของพระภิกษุสงฆ์ มีความผูกพันกับชาวบ้านและมีบทบาทที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์เป็นอย่างยิ่ง มีส่วนกล่อมเกลาศีตใจของชาวไทยให้มีความสว่างสะอาด และสงบสุขตลอดมา เพราะเป็นศาสนาที่สามารถยึดเป็นสรณะคือที่พึ่งของตนได้ เหตุนั้น วัดในแต่ละแห่งจึงควรมีการพัฒนาวัดและแผนการจัดการสาธารณูปการในวัดเพื่อเป็นแหล่งการเรียนรู้ให้ความปัญญาแก่สังคมไทย เหตุนั้น การพัฒนาวัดจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งโดยเฉพาะในยุคโลกาภิวัตน์

การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ เป็นการพัฒนาวัดเป็นการปรับปรุงและแก้ไขข้อบกพร่องเพิ่มเติมภายในวัด รวมทั้งส่งเสริมการดำเนินงานกิจการพระศาสนาภายในวัดให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพสมบูรณ์ เพื่อสร้างวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นแหล่งอารยธรรมอันเจริญรุ่งเรือง มีศาสนวัตถุศาสนสถานอันเป็นเครื่องหมายแห่งศิลปวัฒนธรรมอันดีงาม บุคลากรทางศาสนามีความประพฤติดี เป็นแบบอย่างแก่

ประชาชนสังคม สามารถแนะนำให้ประชาชนในสังคมพ้นจากความลุ่มหลงฟุ้งเฟ้อ และดำรงอยู่ได้อย่างเป็นสุข มีการส่งเสริมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์อย่างหลากหลายเพื่อสนับสนุนส่งเสริมให้วัดมีความเจริญรุ่งเรือง โดยสรุปการพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ ประกอบด้วย 1) การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ด้านการพัฒนาวัตถุและจิตใจ 2) การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ด้วยการพัฒนาตามหลักสะอาด สว่าง สงบ 3) การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ด้วยการพัฒนาตามรูปแบบกิจกรรม 5 ส. (ส.ที่ 1 สะสาง ส.ที่ 2 สะดวก ส.ที่ 3 สะอาด ส.ที่ 4 สุขลักษณะ ส.ที่ 5 สร้างนิสัย) และ 4) การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์ด้วยการพัฒนาเป็นศูนย์กลางชุมชน สรุปองค์ความรู้การศึกษาครั้งนี้ดังในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 การพัฒนาวัดในยุคโลกาภิวัตน์

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา. (2553). **พุทธศาสนาในการพัฒนาสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา. (2545). **คู่มือการพัฒนาวัด อุทยานการศึกษาในวัด ลานวัด ลานใจ ลานกีฬา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- คณินันต์ จันทบุตร และสุบรรณ จันทบุตร. (2545). **ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัดหนองป่าพง**. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: พริกหวานกราฟฟิค.
- ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์. (2535). วัดกับการท่องเที่ยว. **จุลสารการท่องเที่ยว**. 11(3). 47-48.
- จิตยา สุวรรณขุ. (2517). **วิทยาศาสตร์สังคม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ทินพันธุ์ นาคะตะ. (2533). **การเมืองการบริหารไทย: ภาระของชาติ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์.
- บุญศรี พานะจิตต์. (2544). **วัดพัฒนา 44**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.

- พระครูนิวริฐธรรมชั้น (เจริญ มุนิจาริ). (2552). **วัดพัฒนา 52**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- พระครูพิมลธรรมภาณี (ดำเนิน อตถจาริ). (2545). **วัดพัฒนา 45**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระเทพปริยัติสุธี (อาทร อินทปญโญ). (2540). **การคณะสงฆ์และการพระศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปริยัติเวที (สุเทพ ผุสสธมโม). (2550). **วัดพัฒนา 50**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- พระธรรมวรนายก (โอภาส นิรุติเมธี). (2546). **การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2553). **บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช). (2546). **พระสงฆ์กับการศึกษาไทยในบทบาทของสถาบันพระพุทธศาสนากับการจัดการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- พระราชวรมนิ (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2530). **ทางสายกลางของการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. (2526). **หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพมหานคร: ไทยอนุเคราะห์ไทย.
- วิเชียร วิทยอดม. (2554). **ทฤษฎีองค์การ**. กรุงเทพมหานคร: ซีรฟิล์ม.
- วิทยากร เชียงกุล. (2527). **การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไทย: บทวิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฉบับแรก.
- สมเด็จพระมหาธีรราชวิทยาลัย (ช่วง วรปญโญ). (2550). **วัดพัฒนา 50**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- อมร รักษาสัตย์ และชัตติยา กรรณสูต. (2515). **ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ**. กรุงเทพมหานคร: ชุมชนสหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทย.